

Tilburg University

Het politiek misdrijf in het Ancien Régime

Broers, Erik-Jan

Published in:
Malcontenten van de Moderniteit

Publication date:
2015

Document Version
Peer reviewed version

[Link to publication in Tilburg University Research Portal](#)

Citation for published version (APA):
Broers, E.-J. (Accepted/In press). Het politiek misdrijf in het Ancien Régime: Religieus-politieke delicten voor de Staatse Raad van Brabant (17e-18e eeuw). In *Malcontenten van de Moderniteit: Het politiek misdrijf en de bescherming van de politieke structuren in België (1831-2013)* (pp. 16-28)

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

1. INLEIDING

De geschiedenis van het politieke delict is even lang als dat hij kort is. Enerzijds is hij kort omdat, voor zover tegenwoordig al een definitie van een politiek delict kan worden gegeven, dat vroeger zeker niet het geval was. In wetsteksten en juridische commentaren uit het verleden zal men in de regel tevergeefs zoeken naar een dergelijke definitie. Eerst aan het einde van de achttiende eeuw benoemde de Italiaanse jurist en filosoof Gaetano Filangieri het politieke delict als een afzonderlijk type strafbaar feit in zijn verhandeling *La scienza della legislazione*.¹ Anderzijds is de geschiedenis van het politieke delict lang, aangezien er door de eeuwen heen strafbare feiten zijn gepleegd die een duidelijke politieke achtergrond hadden, ook al werden zij niet met zoveel woorden als politieke vergrijpen aangemerkt. Delicten gepleegd door iemand met een bepaalde politieke opvatting jegens een instantie of een persoon die een andere opvatting was toegedaan, zijn er in de loop der eeuwen talrijke gepleegd, op allerlei niveaus. Men zal bij een dergelijk delict al snel geneigd zijn te denken aan bijvoorbeeld de moord op Willem van Oranje door Balthazar Gerards in 1584.² Of aan het conflict tussen prins Maurits en Johan van Oldenbarnevelt, dat deze laatste wegens hoogverraad in 1619 met de dood moest bekopen.³

Maar wat bijvoorbeeld te denken van het volgende geval uit 1788. Johan Winckel, drossaard van de plaats Nieuwkuijk, had zich bij de ingezetenen erg impopulair gemaakt vanwege zijn strenge optreden tegen mensen die het plaatselijke brandreglement overtraden. Met regelmaat werden door hem personen beboet 'wegens het roken van pijpen langs 's Heeren weegen'. Nadat reeds enkele rokers de drossaard op hardhandige wijze hun ongenoegen over dit anti-rookbeleid hadden laten blijken, was het vervolgens de beurt aan Hendrik van Schijndel. Deze trad Winckel met de pijp in de mond tegemoet, beledigde en bedreigde hem, sloeg hem in het gezicht en bracht hem ten slotte met een mes een lichte vleeswond toe. Van Schijndel diende zich voor zijn gedrag te verantwoorden voor de Staatse Raad van Brabant, in die tijd het hoogste rechtscollege voor het gebied dat wij thans kennen als Noord-Brabant. Het betreft hier een duidelijk voorbeeld van strafbare handelingen die werden begaan uit onvrede met de lokale politiek, zoals deze ten uitvoer werd gelegd door een plaatselijke ambtenaar van justitie. In de overwegingen van de Brabantse raadsheren is deze politiek overigens niet aan de orde is gekomen. Zij hebben deze zaak berecht zoals zij alle delicten tegen overheidsambtenaren berechtten. Van Schijndel zou er uiteindelijk met een ernstige reprimande afkomen, omdat het de raadsheren was gebleken dat de drossaard zich bij het handgemeen toch ook niet onbetuigd had gelaten.⁴

Aan dit soort lokale gevallen wil ik verder geen aandacht besteden, wel echter aan de rechtspraak van de Staatse Raad van Brabant in de zeventiende en achttiende eeuw.

2. DE STAATSE RAAD VAN BRABANT

Alvorens een blik op deze rechtspraak te werpen, wil ik eerst opmerken dat reeds de oprichting van dit noordelijke rechtscollege, vanuit zuidelijk standpunt bezien, als een politiek incorrecte handeling kan worden beschouwd. Men moet de oprichting van deze Staatse Raad namelijk plaatsen tegen de achtergrond van de Scheiding der Nederlanden, die het uiteindelijke resultaat was van de Opstand van de noordelijke gewesten tegen hun gemeenschappelijke landsheer Filips II, omdat deze, vanuit noordelijk standpunt bezien, een zeer absolutistische en centralistische politiek trachtte door te voeren. Deze opstand had grote gevolgen voor de rechtspleging in het noordelijke deel van Brabant. Het oude hertogdom was namelijk uiteengevallen in twee delen, waardoor het in Brussel gevestigde gewestelijke gerechtshof, de

¹ Vgl. B. Delbecke, 'The Political Offence and the Safeguarding of the Nation State: Constitutional Ideals, French Legal Standards and Belgian Legal Practice, 1830-70', *Comparative Legal History* 1 (2012) 45-74, aldaar 49-50.

² Zie hiervoor G. Donker en S. Faber, 'Het proces Balthazar Gerards (1584)' in: F. Jaspers, R. Pasma en E. Witjens, red., *Historische rechtszaken* (z.pl. z.j.) 73-86.

³ Zie hiervoor b.v. M. Van de Vrugt, *Aengaende criminele saken. Drie hoofdstukken uit de geschiedenis van het strafrecht* (Deventer 1982) 29-32.

⁴ Brabants Historisch Informatie Centrum (verder BHIC), Archief Raad van Brabant (verder Archief RvB), inventarisnr. 447, dossiernr. 309; inventarisnr. 20, resolutienr. 3740.

Raad van Brabant, onbereikbaar geworden voor rechtzoekenden uit het noorden. Daarom werd door de Staten-Generaal, aan wie het gezag over het Generaliteitsland Brabant toekwam, in 1586 een tweede Raad van Brabant opgericht, de Staatse Raad van Brabant. Dit rechterlijk college kwam uiteindelijk te zetelen in Den Haag en genoot dezelfde rechtsmacht als zijn Brusselse tegenhanger.⁵

De rechtsprekende bevoegdheden van de Brusselse Raad zijn omstreeks 1496 omschreven door Willem van der Tanerijen in diens *Boec van der loopender practijcken der Raidtcameren van Brabant*. Van der Tanerijen, die zelf enkele jaren als raadsheer in dit college zitting heeft gehad, heeft de criminele rechtsmacht van de Raad zich mede laten uitstrekken over diverse strafbare feiten die men als politieke delicten zou mogen aanmerken. Zo was het Brabantse gerechtshof bevoegd om in eerste aanleg recht te spreken over misdrijven tegen de vorst, inbreuken op diens sauvegarde en hulp aan de vijand.⁶ Ook de advocaat Joannes Emmanuel Loovens heeft in diens *Practycke, stiel ende maniere van procederen in Haere Majesteyts souvereynen Raede van Brabant* uit 1745 deze delicten opgenomen onder de strafzaken waarover het Brusselse gerechtshof zich in eerste instantie mocht uitspreken. Een exemplaar van Loovens' driedelige commentaar maakte ook deel uit van de bibliotheek van de Raad in Den Haag.⁷

Als vorstelijke justitieraad was de Raad van Brabant derhalve bevoegd zich uit te spreken over misdrijven tegen de vorst. In de rechtsdogmatiek van die dagen werden zulke misdrijven aangemerkt als *crimina laesae maiestatis* ofwel majesteitsschennis. Door rechtsgeleerde praktijkjuristen zoals Willem van der Tanerijen en zijn tijdgenoot, de Vlaming Filips Wielant werden tot deze groep strafbare feiten onder meer gerekend het samenzweren tegen de vorst, het hulp verlenen aan de vijand, het ophitsen van het volk, maar bijvoorbeeld ook het bevrijden van misdadigers uit de gevangenis en het handelen in strijd met het algemeen belang.⁸ Vooral dit 'handelen in strijd met het algemeen belang' was een erg ruim criterium, waarmee in feite zeer veel strafbare feiten als vormen van majesteitsschennis konden worden aangemerkt.

3. DE POLITIEK-RELIGIEUZE REFORMATIE

In het noorden zou het algemeen belang van de gewesten en gebieden die zich van het zuiden hadden afgescheiden en de Republiek der Verenigde Nederlanden hadden gevormd, mede een politiek-religieuze inhoud krijgen, waarover de Raad van Brabant samen met de andere noordelijke justitieraden in het bijzonder had te waken. De Opstand tegen Filips II en de daaruit voortvloeiende Tachtigjarige Oorlog had namelijk niet alleen een staatkundige scheiding van de Nederlanden tot gevolg, maar ook een scheiding in religieus opzicht. Waar in de zuidelijke, Spaanse Nederlanden de katholieke godsdienst gehandhaafd bleef, zou in de noordelijke, Staatse Nederlanden het calvinisme tot officiële godsdienst worden gemaakt.⁹

Voor het noorden vaardigden de Staten-Generaal in de eerste helft van de zeventiende eeuw dan ook een groot aantal plakkaten uit waarmee zij het katholicisme wilden uitbannen en het calvinisme daarvoor in de plaats stellen. Zo werd onder meer verordonneerd dat katholieke kerken moesten worden gesloten dan wel worden overgedragen aan vertegenwoordigers van de gereformeerde religie, terwijl het voorts verboden werd om nieuwe katholieke kerken te openen of een katholieke eredienst te houden. Verder werden alle goederen die aan de katholieke kerk of

⁵ Vgl. J.P.A. Coopmans, 'Van Soevereine Raad naar Staatse Raad van Brabant en Landen van Overmaze', *Noordbrabants Historisch Jaarboek* 2 (1985) 17-44.

⁶ Willem van der Tanerijen, *Boec van de loopender practijcken der Raidtcameren van Brabant*, ingeleid en uitgegeven door Eg.I. Strubbe (2 dln. Brussel 1952) boek III, cap. 2 (deel II, p. 207-208).

⁷ BHIC, Bibliotheek RvB, nr. 49.

⁸ Van der Tanerijen, *Boec van de loopender practijcken der Raidtcameren van Brabant*, boek I, cap. 25 (deel I, p. 135). Filips Wielant, *Verzameld werk. Deel I, Corte instructie in materie criminele*, uitgegeven en toegelicht door J. Monballyu (Brussel 1995) cap. 62, par. 1 (p. 186).

⁹ Vgl. J.Ph. de Monté Ver Loren, *Hoofdpijnen uit de ontwikkeling der rechterlijke organisatie in de Noordelijke Nederlanden tot de Bataafse Omwenteling*, bewerkt door J.E. Spruit (6e dr. Deventer 1982) 275-278.

aan kloosters en kapittels toebehoorden geconfisceerd, en werden al hun inkomsten vervallen verklaard.¹⁰

Deze godsdienstige reformatie ging bovendien gepaard met een politieke reformatie. In het *Reglement op de politieke reformatie* dat op 1 april 1660 door de Staten-Generaal werd afgekondigd, werd door de Hoog Mogende Heren bepaald dat er geen publieke ambten meer door katholieken mochten worden uitgeoefend. Aanhangers van het katholicisme werden onder andere uitgesloten van de functies van schout, drossaard, burgemeester, secretaris, notaris en procureur. Ook werd het aan bekleeders van openbare functies verboden om schikkingen te treffen met katholieken om voor deze laatsten hun eredienst mogelijk te maken.

4. JUSTITIEEL OPTREDEN DOOR DE RAAD VAN BRABANT

Het was de Raad van Brabant die als hoogste rechterlijke instantie voor het Generaliteitsland Brabant – waar het katholicisme sterke wortels had – had te waken over de effectuering van deze voorschriften. Uit een eerdere studie van Lindemann blijkt dat de Raad op een tweetal wijzen zijn bijdrage heeft geleverd aan de verwezenlijking van het politiek-religieuze beleid van de hoge overheid in de zeventiende en achttiende eeuw.

In de eerste plaats werden door de Staatse Raad herhaaldelijk resoluties uitgevaardigd die een einde moesten maken aan lokale misstanden en ongeregelheden die samenhangen met of een reactie waren op de politiek-religieuze reformatie. Veel van deze resoluties hielden een advies in aan de Staten-Generaal om bepaalde maatregelen te nemen die een einde aan deze misstanden en ongeregelheden zouden maken. Het blijkt dat in het nauw gebrachte protestanten veelal aan de Raad van Brabant voorbijgingen en zich rechtstreeks tot de Staten-Generaal wendden. In zulke kwesties lieten de Hoog Mogende Heren, alvorens in de zaak te beslissen, een advies uitbrengen door de Raad van Brabant, die de inhoud van het advies liet opstellen door zijn advocaat-fiscaal. Het advies werd in de regel overgenomen door de Staten-Generaal, door wie vervolgens een resolutie werd uitgevaardigd waarin bepaalde maatregelen werden bevolen.

Deze resoluties kunnen het best worden aangemerkt als bestuursbeschikkingen, eenzijdige overheidsbesluiten waarmee een einde werd gemaakt aan een feitelijke situatie die ongewenst was. Zo werden resoluties uitgevaardigd waarin werd bevolen een katholieke kerk te sluiten of een geestelijke uit Brabant te verwijderen. Maar ook werden langs deze weg bijvoorbeeld katholieke onderwijzers aangepakt en ouders aangezegd hun kinderen niet naar katholieke scholen te laten gaan. Daarnaast werden veel resoluties uitgevaardigd tegen lokale overheidsfunctionarissen die katholiek waren en tegen protestantse functionarissen die zich tolerant opstelden tegenover de uitoefening van de katholieke eredienst.

Door middel van resoluties werd derhalve op bestuursrechtelijke wijze opgetreden tegen personen die de politiek-religieuze voorschriften van de wetgever niet naleefden of deze bewust overtraden. Daarnaast is er echter ook langs strafrechtelijke weg opgetreden tegen zulke wetsovertreders. Zo zijn er door de aan de Raad verbonden procureur-generaal bijvoorbeeld strafprocessen aangespannen tegen plaatselijke overheidsambtenaren die zelf katholiek waren of katholieken hadden aangesteld in een openbaar ambt, tegen priesters die de bevolking hadden opgehitst tegen de overheid en tegen personen die de arrestatie van een geestelijke hadden verhinderd of hem hadden bevrijd uit de gevangenis.¹¹

¹⁰ Voor deze plakaten zij verwezen naar W.M. Lindemann, 'De bemoeienis van de Staatse Raad van Brabant met de uitoefening van de katholieke godsdienst in de gebieden van de Generaliteit' in: Th.E.A. Bosman e.a., red., *Brabants recht dat is... Opstellen aangeboden aan prof.mr. J.P.A. Coopmans ter gelegenheid van zijn afscheid als hoogleraar Nederlandse rechtsgeschiedenis aan de Katholieke Universiteit Brabant* (Assen/Maastricht 1990) 181-191, aldaar 182. De door Lindemann genoemde plakaten zijn opgenomen in C. Cau e.a., red., *Groot placaet-boeck* (10 dln. 's-Gravenhage/Amsterdam 1658-1797) I, 1475-1484.

¹¹ Voor een overzicht van de hier genoemde resoluties en criminele dossiers, zie het opstel van Lindemann genoemd in de vorige noot.

5. DE RECHTSPLEGING NADER BEZIEN

Bij een vluchtige blik op de resoluties en strafdossiers van de Staatse Raad van Brabant, zoals deze zijn omschreven door Lindemann, krijgt men al gauw de indruk dat dit gerechtshof trouw heeft gewaakt over de wetten die door de Staten-Generaal waren uitgevaardigd en dat het college steeds passende maatregelen heeft genomen tegen personen die deze wetten overtraden en dus politiek-religieuze delicten pleegden. Een nadere bestudering van de inhoud van de resoluties en dossiers brengt evenwel aan het licht dat de Raad in politiek-religieuze zaken geen starre wetstoepasser is geweest, maar dat de raadsheren deze zaken heel genuanceerd hebben benaderd. Dit geldt zeker voor de achttiende eeuw, waarin de helft van de strafzaken heeft gediend en bijna al de resoluties zijn uitgevaardigd. Uit de bewaard gebleven archiefstukken blijkt dat de Raad van Brabant en het aan het college verbonden Officie-Fiscaal alleen dan tegen wetsovertreders zijn opgetreden wanneer de omstandigheden daarom vroegen. Een vijftal situaties kunnen daarbij worden onderscheiden.

(1) De Raad van Brabant en het Officie-Fiscaal zijn in de eerste plaats in actie gekomen als er ongeregelde en gewelddadigheden waren voorgevallen tussen katholieken en protestanten. Zo werden bijvoorbeeld in Geldrop op 27 september 1711 Isaak Polet en zijn vrouw, beiden aanhangers van de gereformeerde religie, mishandeld en bedreigd door een groepje van ongeveer twaalf katholieke plaatsgenoten. Deze laatsten hadden daarbij tevens vernielingen aangericht in Polets huis. Na ingewonnen advies van de Raad van Brabant verordonneerden de Staten-Generaal dat de katholieke inwoners van Geldrop de schade moesten vergoeden die Polet en zijn vrouw hadden geleden. De katholieke gemeenschap werd derhalve als geheel aansprakelijk gesteld voor de schade die enkelen van haar leden hadden aangericht.¹²

Dat een dergelijke schadevergoeding geenszins uitzonderlijk was, blijkt uit de beslissing die de Staten-Generaal namen naar aanleiding van hetgeen in september 1719 en februari 1720 in Asten en Mierlo voorviel. In die maanden werden bij diverse gelegenheden serieuze dreigbrieven bezorgd bij de predikanten van Asten en Mierlo, die daarover hun beklag deden bij de Staten-Generaal. De Raad van Brabant adviseerde de Staten-Generaal om deze predikanten, hun familie en de verdere vertegenwoordigers en aanhangers van de gereformeerde religie in bescherming te nemen. Bevolen moest worden dat deze personen niet mochten worden gelaedeerd. Als zulks toch zou gebeuren, diende de katholieke gemeenschap daarvoor aansprakelijk te worden gesteld en de aangerichte schade te vergoeden.¹³

Het was echter niet alleen in financieel opzicht dat een katholieke gemeenschap de gevolgen moest ondervinden van wangedrag van haar leden. In 1735 werd in Deurne op een tweetal zondagen in januari een protestantse kerkdienst verstoord door een groep van circa vijftig katholieke jongeren. De drossaard van Deurne verzocht daarom aan de Staten-Generaal om maatregelen te nemen en zo te voorkomen dat zulke ordeverstoringen in de toekomst nog zouden plaatsvinden. Op advies van de Raad van Brabant bevalen de Staten-Generaal dat de besturen van de lokale katholieke kerken en de aan die kerken verbonden pastoors en kapelaans voor de schepenbank van Deurne moesten verschijnen, om daar aan de predikant en de kerkenraad van de protestantse kerk hun excuses aan te bieden voor hetgeen was voorgevallen. Voorts moesten zij beloven dat zulke incidenten zich in de toekomst niet meer zouden voordoen.¹⁴

Uit de hier vermelde zaken blijkt dat in de eerste helft van de achttiende eeuw het bestaan van katholieke kerken en het houden van de katholieke eredienst in feite werd gedoogd, zolang zich maar geen ongeregelde voordeden tussen de katholieke en protestantse ingezetenen van een plaats. Wat ook kan worden vastgesteld is, dat indien zich toch zulke ongeregelde voordeden, de katholieke gemeenschap daarvoor als geheel verantwoordelijk werd gehouden. Zij moest voorgevallen schade vergoeden en verdere ongeregelde

¹² BHIC, Archief RvB, inventarisnr. 432, sub L.

¹³ BHIC, Archief RvB, inventarisnr. 3, resolutienrs. 1775, 1778.

¹⁴ BHIC, Archief RvB, inventarisnr. 432, sub K.

voorkomen door haar leden in bedwang te houden. Tot ingrijpende maatregelen zoals het sluiten van de kerk werd in deze gevallen evenwel niet overgegaan.

(2) Tot zwaardere maatregelen kon worden besloten indien de ongeregeldheden van een bijzonder ernstige aard waren. Van zulke ernstige ongeregeldheden was bijvoorbeeld in 1715 sprake in Standaardbuiten. In dat jaar werden twee weeskinderen – de minderjarige kinderen van wijlen Adriaen Vroegen en Petronella Dingemans – onttrokken aan het gezag van hun gereformeerde voogden. Zij waren ontvoerd door enkele inwoners van Standaardbuiten en werden verborgen gehouden voor de autoriteiten. Omdat niet kon worden achterhaald welke – katholieke – inwoners daarvoor verantwoordelijk waren, werd door de Raad van Brabant aan de Staten-Generaal geadviseerd de plaatselijke katholieke kerk te sluiten en de priester te verbieden de eredienst te houden. Dit alles tot het moment dat de kinderen weer in handen van hun voogden waren gesteld. Hoe het in deze zaak is afgelopen, is niet bekend.¹⁵

Een sluiting van de plaatselijke katholieke kerk werd ook bevolen naar aanleiding van de ernstige verstoringen van de openbare orde die zich in 1755 voordeden in Wouw. In die plaats was een katholieke ‘kerkschuur’ opgeknapt en een organist benoemd zonder dat daarvoor toestemming was verkregen van de Staten-Generaal. Dit had bij de gereformeerde inwoners tot grote ergernis geleid en dat had weer tot gevolg dat er gewelddadigheden waren voorgevallen, met name van de zijde van de katholieke inwoners. Om deze gewelddadigheden te beteugelen waren door de Raad van Brabant zogeheten brieven van sauvegarde opgesteld, waarin de gereformeerde inwoners van Wouw onder zijn bescherming waren gesteld. Deze *lettres de grâce* waren ter plaatse gepubliceerd.¹⁶ De brieven van sauvegarde waren vervolgens echter door inwoners van Wouw verscheurd. Door de Raad van Brabant werd deze aantasting van zijn rechtsmacht dermate ernstig geacht, dat sluiting van de katholieke kerk werd bevolen. De kerk zou gesloten blijven totdat enkele van de daders van al deze gewelddadigheden konden worden gearresteerd en in hechtenis genomen, om hen vervolgens naar behoren te kunnen straffen. Ook van deze zaak kon de afloop niet worden achterhaald.¹⁷

Ook voor deze laatste twee gevallen kan echter worden vastgesteld dat er maatregelen tegen de gehele katholieke gemeenschap konden worden genomen indien een of meer leden van deze gemeenschap zich hadden misdragen. Waren deze misdragingen bijzonder ernstig, dan konden deze maatregelen ook de tijdelijke sluiting van een kerk inhouden. Wat het geval van Wouw zo bijzonder ernstig maakte, was het verscheuren van de door de Raad uitgevaardigde brieven van sauvegarde. Hierbij moet worden opgemerkt dat de Raad al gauw geneigd was elke aantasting van zijn gezag – door wie die ook was begaan – als *contempt of court* te beschouwen en daartegen op te treden.

(3) Bij zeer ernstige wantoestanden kon niet alleen de sluiting van een kerk worden bevolen, maar daarenboven een strafrechtelijke vervolging van de betrokkenen worden aangevangen. Van zulke wantoestanden was met name sprake als ingezetenen de arrestatie van een priester of pastoor hadden verhinderd of willen verhinderen, of zij een katholieke geestelijke uit zijn gevangenschap hadden bevrijd. Van een dergelijke bevrijdingsactie was bijvoorbeeld sprake in het geval van Jacob Donckers uit 1686. Deze Donckers was een katholieke priester die in Valkenswaard een eredienst had gehouden en bij die gelegenheid opruiende taal aan het adres van de overheid en de gereformeerden had uitgeslagen. Hij was deswege aangezegd Brabant te verlaten. Toen hij dit laatste weigerde te doen, had men hem gearresteerd en gevangen genomen. Daarop was hij, met de hulp van enkele inwoners van Valkenswaard, uit de gevangenis ontsnapt en gevlucht. Nadat hij opnieuw was opgepakt werd zowel tegen de priester

¹⁵ BHIC, Archief RvB, inventarisnr. 3, resolutienrs. 1491, 1498.

¹⁶ Door middel van brieven van sauvegarde konden bepaalde personen, groeperingen of gemeenschappen onder bescherming van de overheid worden gesteld. Als hoog gerechtshof was de Raad van Brabant bevoegd zulke *lettres de grâce* op te stellen. Vgl A. Gaillard, *Le Conseil de Brabant. Histoire, organisation, procédure* (3 dln. Brussel 1898-1902) II, 43-77. Voorts S.J. Fockema Andreae, *De Nederlandse staat onder de Republiek* (8e dr. Amsterdam 1978) 101-102.

¹⁷ BHIC, Archief RvB, inventarisnr. 6, resolutienrs. 3219, 3220, 3221.

als tegen zijn medeplichtigen een strafproces aangespannen en een passende straf geëist.¹⁸ In deze zaak komt duidelijk de verwevenheid van politiek en religie in dit soort zaken naar voren. Donckers richtte zijn opruimende taal tegen zowel de overheid als de gereformeerden. Dit was een zodanig ernstige overtreding van de wetsvoorschriften van de Staten-Generaal dat hij eerst werd uitgewezen en vervolgens, toen hij daaraan geen gehoor gaf, werd gearresteerd en gevangen gezet.

Ook in een zaak uit 1702 ging het om een katholieke priester die uit zijn gevangenschap was ontsnapt. Deze priester, Augustinus Kennis, was gearresteerd wegens het ontvoeren van de minderjarige Sophia Aelberts uit Helmond en het haar overbrengen naar het Spaanse Opper Gelre, om haar daar katholiek op te voeden. Haar ouders hadden dit gemeld aan de Staten-Generaal, die daarop, na ingewonnen advies van de Raad van Brabant, de priester hadden laten arresteren door de schout van Helmond. Tevens was de katholieke kerk van die plaats gesloten en zou pas weer worden opengesteld op het moment dat de ontvoerde Sophia zou zijn teruggekeerd. Hoe het met Sophia is afgelopen, is niet bekend, maar de priester wist te ontsnappen. Hij kreeg daarbij hulp van dezelfde persoon die hem gevangen had genomen, de drossaard van Helmond, Albrecht Brielijs. Tegen deze laatste werd vervolgens een arrestatiebevel uitgevaardigd en een strafproces aanhangig gemaakt voor de Raad van Brabant.¹⁹

Bij deze zaak en die van priester Donckers dient wel te worden bedacht dat het daarbij mede ging om handelingen die op zichzelf genomen al strafbaar waren, ongeacht door wie ze waren gepleegd. Uitbraak uit een gevangenis was een delict waarover de Raad van Brabant van oudsher bevoegd was om recht te spreken, zoals in het voorafgaand reeds is opgemerkt.

Ook van deze laatste twee criminele zaken is geen eindvonnis overgeleverd. Dit kan erop duiden dat de strafrechtelijke vervolging is afgekocht door middel van een compositie, hetgeen in strafzaken niet ongebruikelijk was. Dat hiervan geen sporen terug te vinden zijn in de archiefstukken kan het gevolg zijn van het expliciete verbod van de Staten-Generaal aan de ambtenaren van justitie om een dergelijke transactie aan te gaan.

(4) Uit de Helmondse casus en de eerder genoemde casus van Standaardbuiten blijkt ook dat de Brabantse justitie bijzonder alert was indien er minderjarigen in een conflict tussen katholieken en gereformeerden betrokken waren. Aan kinderen mocht het katholieke geloof of daarmee samenhangende denkbelden niet worden opgedrongen. Zo is er bij wege van resolutie ook opgetreden tegen katholieke schoolmeesters en ouders die hun kinderen naar katholieke scholen lieten gaan. Dit optreden vond plaats op grond van het *Schoolreglement voor de Generaliteit* van 3 mei 1655. In dat reglement was onder meer bepaald dat paapse schoolmeesters hun ambt niet meer mochten uitoefenen, dat enkel nog gereformeerde leerkrachten onderwijs mochten geven, en dat kinderen niet buiten het gebied van de Generaliteit mochten worden gebracht om hen daar in de katholieke leer te onderwijzen.²⁰

Interessant is een resolutie van 20 maart 1722 waarin de Raad van Brabant advies uitbracht aan de Staten-Generaal inzake het innen van de geldboeten waarmee een aantal overtredingen van het Schoolreglement waren bedreigd. Zo was in artikel 1 van hoofdstuk 4 verordonneerd dat indien een paapse schoolmeester zijn ambt bleef uitoefenen, hij een geldboete van vijftig guldens verbeurde. Indien deze schoolmeester de geldboete niet kon betalen, aldus het advies van de Raad aan de Staten-Generaal, diende deze boete te worden voldaan door de ouders van de schoolgaande kinderen.²¹

(5) Uit de Helmondse zaak, waarin een lokale gerechtsofficier een priester had laten ontsnappen, blijkt ten slotte ook dat de Brabantse raadsheren eveneens bijzonder alert waren als het om lokale overheidsfunctionarissen ging die hun plicht niet naar behoren vervulden. Ook een dergelijk plichtsverzuim kon tot een strafproces leiden, maar dat was niet altijd het geval. In een aantal gevallen is er op vrij informele wijze opgetreden tegen gerechtsofficieren die bij het vacant worden van een schependoel niet een geschikte gereformeerde kandidaat hadden beëdigd,

¹⁸ BHIC, Archief RvB, inventarisnr. 447, dossiernrs. 132, 133.

¹⁹ BHIC, Archief RvB, inventarisnr. 2, resolutienrs. 889, 890, 895, 901; inventarisnr. 447, dossiernr. 156.

²⁰ Cau, *Groot plaacet-boeck*, II, 2409-2418.

²¹ BHIC, Archief RvB, inventarisnr. 5, resolutienrs. 1860, 1862.

maar een katholieke plaatsgenoot. In een dergelijk geval vaardigde de Raad zijn eerste deurwaarder af, die de officier ter verantwoording moest roepen en hem moest aanzeggen de geldboete van vijftig guldens te betalen die hij op grond van het *Reglement op de politieke reformatie* van 1660 verbeurd had. Verder moest de deurwaarder de schepenstoel ontnemen aan de pasbenoemde schepen en deze doen toekomen aan een bij naam genoemde protestantse kandidaat.²²

Bij deze zaken dient te worden aangetekend dat het tot het takenpakket van de Raad van Brabant behoorde, om via zijn Officie-Fiscaal toezicht te houden op het functioneren van gerechtsofficieren en andere lokale overheidsdienaren. Reeds uit dien hoofde kon hij optreden tegen misdrijvingen en misdrijven van deze functionarissen, ongeacht of zij een politiek-religieus karakter hadden of niet. En verder kan worden vastgesteld dat het niet zozeer de benoeming van een katholiek tot schepen was die de wrevel van de raadsheren opwekte, als wel dat bij die benoeming een geschikte protestantse kandidaat werd gepasseerd.

6. HET ECHTREGLEMENT VOOR DE GENERALITEIT

In de hierboven besproken zaken waarin de Raad van Brabant een beslissing of een advies heeft gegeven, komt een duidelijk gedoogbeleid ten aanzien van de katholieke religie naar voren. Katholieke kerken bleven bestaan en de katholieke eredienst werd toegelaten mits de katholieken geen aanleiding gaven tot verstoringen van de openbare orde. Slechts ten aanzien van katholieke scholen lijkt er een strengere naleving van de gereformeerde wet te zijn geweest.

Deze coulante houding tegenover aanhangers van het katholicisme en vertegenwoordigers van de katholieke kerk treft men in het achttiende-eeuwse Brabant in nog op een ander terrein aan, namelijk op dat van het huwelijk. Een aantal van de plakaten die de Staten-Generaal in de eerste helft van de zeventiende eeuw uitvaardigden had betrekking op de invoering van het gereformeerde huwelijksrecht. De invoering van dit nieuwe huwelijksrecht vond vervolgens definitief plaats met de afkondiging van het *Echtreglement voor de Generaliteit* op 18 maart 1656.²³ In dit reglement werd aan katholieke geestelijken onder meer verboden om huwelijken te sluiten. Werd er in strijd met dit verbod gehandeld, dan diende de geestelijke die het huwelijk had voltrokken te worden gestraft en de huwelijkskandidaten worden beboet. Bovendien was het gesloten huwelijk ongeldig. Een geldig huwelijk kon namelijk alleen nog worden gesloten door een predikant of door een gerechtssecretaris ten overstaan van een schepensbank.

Een onderzoek naar de huwelijkspraktijk in de Meierij van 's-Hertogenbosch in de eerste helft van de achttiende eeuw heeft uitgewezen, dat veel partijen desondanks een katholiek huwelijk sloten, maar dat huwelijk vervolgens – op dezelfde dag of kort daarna – lieten bevestigen door een predikant.²⁴ Hieruit kan men twee conclusies trekken. Enerzijds kan men uit deze praktijk afleiden dat de bepalingen van het Echtreglement over de hele linie genomen goed werden nageleefd wat betreft het voldoen aan de vereisten die aan een geldig, dat wil zeggen gereformeerd huwelijk werden gesteld. Anderzijds kan men echter ook vaststellen dat er nog steeds katholieke huwelijken werden gesloten en dat er door 's Raads procureur-generaal geen strafprocessen werden aangespannen tegen bruid en bruidegom, noch tegen priester of pastoor. Het blijkt ten slotte ook dat trouwlustige katholieke Brabanders veel minder opstandig waren dan hun geloofsgenoten die in de vorige paragraaf ten tonele zijn gevoerd.

7. AFRONDING

²² BHIC, Archief RvB, inventarisnr. 447, dossiernrs. 252, 285.

²³ Een geannoteerde editie van dit echtreglement is als bijlage opgenomen in L.J.E. de Beer Beyers, *Die Echtreglement en die Suid-Afrikaanse reg* (Leiden 1953) 167-193.

²⁴ Vgl. M.J.H.A. Lijten, 'Het Echtreglement en de naleving daarvan gedurende de periode circa 1700 – circa 1750 in Stad en Meierij van 's-Hertogenbosch', in: *Brabants recht dat is...*, 165-179.

Uit dit alles blijkt dat de pogingen van Staten-Generaal om in Staats-Brabant het calvinisme in te voeren uiteindelijk op niet veel zijn uitgelopen. Zeker met het ingaan van de achttiende eeuw kwam er meer tolerantie tegenover de aanhangers en vertegenwoordigers van het katholieke geloof.²⁵ De plakaten die de Staten-Generaal in deze eeuw bleven uitvaardigen of herhalen om de politieke en religieuze reformatie door te voeren, kunnen dan ook vooral als 'symboolwetgeving' worden beschouwd, als een principiële stellingname eerder dan als een dwingend bevel. Ondanks het feit dat het calvinisme nadrukkelijk in het politiek-religieuze vaandel van de overheidsinstanties bleef staan, werd hetatholicisme door diezelfde overheden feitelijk gedoogd.

Dit gedoogbeleid was intussen wel een belangrijk – zij het stilzwijgend – middel om lokale godsdiensttwisten ten voordele van de protestantse overheden en kerkbesturen te beslechten.²⁶ De omstandigheid dat de katholieke eredienst enkel werd gedoogd, was een stok achter de deur om ongeregelde heden en ordeverstoringen van de zijde van de katholieken zoveel mogelijk te voorkomen. Vielen zij toch voor, dan werd de gehele katholieke gemeenschap daarvoor verantwoordelijk gehouden.

Het optreden van de Raad van Brabant lijkt, gezien de strafdossiers, resolutieboeken en overige documenten die van zijn rechtspleging bewaard zijn gebleven, heel goed binnen dit gedoogbeleid te hebben gepast. De Raad en zijn Officie-Fiscaal kwamen pas in actie wanneer katholieke ingezetenen zich misdroegen jegens hun gereformeerde plaatsgenoten, of wanneer er protestantse belangen in het geding waren of ernstige verstoringen van de openbare orde plaatsvonden.

Voor een belangrijk deel lag de actie die in zulke gevallen werd ondernomen, in het verlengde van de meer algemene taken die de Raad als hoogste rechterlijke instantie voor Staats-Brabant toekwam, namelijk te waken over het recht en de rechtsorde, en toezicht te houden op de werkzaamheden van lokale gerechtsofficieren en andere overheidsambtenaren. Per saldo hebben de bemoeienissen van dit gerechtshof met de 'ware godsdienst' dan ook niet tot een wezenlijke verzwaring van haar takenpakket geleid.

²⁵ Zie b.v. ook M.G. Spiertz, 'Godsdienstig leven van de katholieken in de 17^e eeuw', in: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* (15 dln. Haarlem 1977-1983) VIII, 344-357; M.T.J. van der Vorst, 'Godsdienstig leven buiten het protestantisme in de 18^e eeuw', in: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, IX, 345-432.

²⁶ In deze zin ook Lindemann, 'De bemoeienis van de Staatse Raad van Brabant met de uitoefening van de katholieke godsdienst', 190.